

УДК 94(477).930.3.281.9.

Денис Козлов*
(Київ)

СМЕРТЬ МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО ВОЛОДИМИРА (БОГОЯВЛЕНСЬКОГО): ТРИ СЛІДСТВА ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

У статті аналізуються результати трьох розслідувань обставин вбивства митрополита Володимира (Богоявленського) та їх інтерпретації у подальшій історіографії.

Ключові слова: митрополит Володимир (Богоявленський), розслідування вбивства, історіографія.

В статье анализируются результаты 3 расследований обстоятельств убийства митрополита Владимира (Богоявленского) и их интерпретация в последующей историографии.

Ключевые слова: митрополит Владимир (Богоявленский), расследование убийства, историография.

The article analyzes the results of three investigations the murder of Metropolitan Volodymyr (Bogoyavlensky) and their interpretation in the follow historiography.

Keywords: Metropolitan Volodymyr (Bogoyavlensky), investigations the murder, historiography.

Питання про винуватців, виконавців та обставини вбивства митрополита Володимира намагалося розкрити не одне покоління істориків, церковних діячів та публіцистів різних релігійних, політичних та наукових орієнтацій. Проте, майже всі автори віддавали перевагу якійсь одній гіпотезі, одному комплексу джерел та їх однозначній інтерпретації. Лише іноді називалися (проте без спеціального розслідування й з'ясування) кілька можливих версій, серед яких автори все ж таки обирали одну; при цьому враховувалися також варіанти різноманітних легенд та чуток, які ходили серед киян. Яскравим прикладом такого підходу є зауваги проф. В.В. Зеньковського: «По одной версии его убили украинцы, ненавидевшие его за его сопротивление украинскому церковному движению, по другой — кажется, более близкой к истине версии он был убит несколькими послушниками из самой же Лавры, которые ограбили митрополита

* **Козлов Денис** — аспірант 2 року навчання історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

и, полуизбитого, вытащили далеко за пределы Лавры (около ½ версты) и там убили»¹.

Ми застосуємо інший метод: проаналізуємо всі слідчі дії, які провадилися відразу після вбивства владики кількома політичними силами та церковними структурами. Саме на цьому етапі слідчих дій 1918 року й були створені всі версії про вбивство та зібрані всі можливі свідчення. Пізніша мемуарна література лише підтверджували на суб'єктивному рівні означені гіпотези та передавала відповідні чутки. Такий джерелознавчо-структурний метод дослідження дозволить послідовно показати методіку збирання інформації кожною слідчою групою, завдання, які стояли перед «слідчими», їх установки, дії та інтерпретації. Всі ці відправні пункти є ключем для розуміння не лише самої події, але й коренів її різномірних пояснень і «дешифровок» в тогочасній літературі та в подальшій історіографії.

1. *Слідство М.А. Муравйова*. Слідство з наказу М.А. Муравйова розпочалося відразу після повідомлення про вбивство митрополита Володимира. Наказ главнокомандувача про розслідування справи згадували дослідники неодноразово, але лише як констатацію без з'ясування обставин та результатів слідства. Нині завдяки публікації документів слідчої справи над самим Михайлом Артемовичем Муравйовим стало можливим детально розглянути хід та результати діяльності створеної ним слідчої комісії щодо обставин вбивства владики². Найвагомішу інформацію щодо цієї справи надав солдат 3-го авіапарку, комендант Лаври В.С.Сергєєв, оскільки він став ключовою особою слідства³. За словами Сергєєва, «мне сообщили, что митрополита Лавры убили» у штабі армії Муравйова (на території Лаври) командир 2-ї армії Р.Й. Берзін та начальник Новозибківського загону Степанов. Це виглядало черговою акцією в ряду самочинних розстрілів. Тож Сергєєв резюмував: «Как-то с трудом в этот день удалось расстрелы прекратить. На другой день я издал приказ, что за всякие грабежи, убийства, расстрелы и т.д. будем строго наказывать, вплоть до расстрела»⁴. Загалом Сергєєв намагався показати, що відразу були безпорядки та розстріли, в тому числі постраждав митрополит, але його зусиллями та з наказу Муравйова поступово встановився порядок. Часткова ця інформація підтверджується й матеріалами лаврського слідства, в матеріалах якого вказано, що після захоплення Лаври увечері 23 січня «в ней начались дикие насилия и проявления варварства ... Такими насилиями и открытыми угрозами — всех монахов пере-

¹ *Зеньковский В.В.* Пять месяцев у власти (15 мая — 19 октября 1918 г.): Воспоминания. — М., 1995. — С. 42–43. Огляд історіографії див.: Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради) / Ульяновський В.І. — К., 1997. — С. 170–182.

² *Гриневиц В.А.* Слідча справа головнокомандувача радянських військ в Україні М.А. Муравйова: Документи, історія / Гриневиц В.А., Гриневиц Л.В. — К.: Ін-т історії України, 2001. — 336 с.

³ Там само. — С. 162–182.

⁴ Там само. — С. 174.

бить и перерезать, или всех их собрать в один корпус и взорвать на воздух, Лавра и все живущие в ней были совершенно терроризированы»⁵.

Проте цього було недостатньо, й слідчі поставили Сергєєву окреме питання про вбивство митрополита Володимира. Показовим є те, як, і в якій послідовності комендант Лаври описав хід подій. Насамперед Сергєєв констатував, що вбивство було здійснене «не с политической точки зрения, а с уголовной, т.е. уголовными преступниками». Тут Сергєєв раптом заявив, що про вбивство дізнався від намісника Лаври і застав тіло митрополита вже в церкві. Попереднє свідчення, таким чином, вступає в протиріччя з наведеним. З лаврського слідства (див. далі) дізнаємося, що намісник посилав інформацію саме коменданту, а не Берзіну. Найбільший інтерес становить свідчення Сергєєва про представлення лаврським намісником двох ієромонахів, котрі бачили вбивць. Комендант переказав те, що вони повідомили на допиті. Це виявилися ієромонахи, яких допитували четверо вбивць про місцезнаходження митрополита, спрямувавши чотирьох вояків до будинку митрополита, вони повідомили про все намісника. «Пока иеромонахи дошли до наместника и говорили с ним, то убийцы уже сделали свое дело»: під дулом револьверів вони пограбували митрополита на 400 руб. золотом, відібрали золотий годинник; старого митрополита двоє «поволокли за собой, где и расстреляли, сняв с него сапоги». Ці останні свідчення Сергєєв контамінував зі словами послушника митрополита. Виглядає, що про все, що діялося в покоях владики, повідомив саме послушник. Зафіксувавши свідчення, Сергєєв зауважив: «Я хотел это дело передать на расследование, но некому было передать. Тогда я сам взялся, но все поиски убийцы были безрезультатными»⁶.

Все вище наведене не становить особливого інтересу, оскільки не містить конкретної інформації щодо самого вбивства. Однак та обставина, що цю справу вів сам Сергєєв зумовила продовження слідства. Комендант згадував, що через два тижні він отримав лист від невідомих, які залишали Київ, поминаючи «митрополита Лаври» та повідомляючи щодо його смерті: «Здесь виновата одна сволочь, который мы уплатили большую лепту вознаграждения, чтобы он согласился молчать. Эта сволочь известный сибиряк Чалый-Маршак, у него находится черной масти вороной конь лаврский. Проживает он где-то на Никольской слободке и служит в черторыйских мастерских»⁷. Далі Сергєєв повідомив, що негайно почав пошуки вказаної особи: Чалий виявився головою Микільсько-Слобідської ради, у нього справді був лаврський кінь, якого негайно повернули монастирю. З'ясувалося, що він сидів на каторзі як злочинець. Проте, очна ставка з ієромонахами-свідками нічого не дала: «Я его продержал у себя двое суток, пригласил двух иеромонахов, которые видели убийц в лицо, для уличения. Но последние не уличили. На другой день утром пришлось из Киева отступать, а задержанный остался в Лавре»⁸.

⁵ Венюк на могилу высокопреосвященного митрополита Владимира. — К., 1918. — С. 41–42.

⁶ *Гриневич В.А.* Слідча справа головнокомандувача радянських військ в Україні М.А. Муравйова. — С. 175–176.

⁷ Там само. — С. 176.

⁸ Там само. — С. 177.

Як бачимо, це перше слідство завдяки випадку «підібралося» до можливого підбурювача злочинців: Чалий грабував місцеве населення, провадив реквізиції, ймовірно, міг вказати на багатства митрополита. Однак не слід забувати, що Сергєєв постулював ідею про вбивство саме заради грабунку, тому Чалий найбільше підходив до цієї інтерпретації. Дивно, що Сергєєв, попри інформацію авторів листа, вважав Чалого вбивцею, а не підбурювачем, який сам участі в цьому не брав, а лише знав можливих винуватців та отримав від них хабар. Винуватцями вбивства могли бути лише автори листа, які вказали на Чалого як на підбурювача, а затим шантажиста, який хотів їх «здати» владі. Саме Чалий міг назвати імена вбивць. Та й сам Сергєєв їх знав, проте не випадково не назвав авторів листа, які й мали безпосереднє відношення до вбивства. Слідча комісія в справі М.А. Муравйова не надала всьому цьому якогось значення, оскільки мала цілком інше завдання.

Проте, свідчення Володимира Семеновича Сергєєва щодо цієї справи не були єдиними. Командир 2-ї армії Рейнольд Йосипович Берзін також надав певну цікаву інформацію. Насамперед він сконстатував, що у Лаврі осів штаб армії, тож саме сюди цілодобово приводили затриманих мародерів з награваним майном. 26 січня у штабі відбувалася нарада за участі Муравйова, начальника Донського загону Єгорова, Берзіна, начальника штабу його армії Фейсрабенда та коменданта Лаври Сергєєва. І от посеред засідання всім їм «было доложено монахами, что из квартиры исчез митрополит Владимир. Я спросил Муравьева и Егорова, издавалось ли распоряжение об аресте. Получив отрицательный ответ, я отдал распоряжение отыскать его немедленно и освободить. Комендант Лавры отправился с членом штаба и несколькими матросами, которые искали его, но не нашли. Когда было получено известие, что митрополит убит, Муравьев отдал письменное распоряжение расследовать это дело»⁹. Як бачимо, свідчення Берзіна сильно розходяться з інформацією Сергєєва. Проте сам момент повідомлення про вбивство не є чітким: Сергєєв не обов'язково мав бути від початку на засіданні. Проте він нічого не сказав про власний пошук митрополита, вказавши, що після цього повідомлення побачив його лише в труні. З іншого боку, на відміну від Сергєєва, Берзін у своїх свідченнях явно намагається виправдовувати Муравйова щодо його акцій в Києві, тож особливо акцентує на його (а не коменданта) розпорядженні щодо слідства.

Між іншим, останній факт підтвердив і скарбник 1-ї армії В.К.Сливинський: «В Киеве я читал воззвание Муравьева по поводу убийства митрополита Владимира, где Муравьев говорит, что это совершено кучкой каких-то анархистов, с которыми он будет вести беспощадную борьбу»¹⁰.

В ситуації сильних безпорядків, вбивств і мародерства в місті, Муравйову не було резону вдаватися до «обманних наказів», щоб «замести» власну причетність до смерті митрополита, який не становив для революційної влади жодного інтересу. Гадаємо, що така реакція відповідає реаліям справ: вбивство владики було злочином, який обурило командарма й на його прикладі він вирішив показати недопустимість подібних вчинків та їх карність. Муравйов не видавав

⁹ Там само. — С. 159–160.

¹⁰ Там само. — С. 270.

більше таким «іменних» наказів щодо чийогось вбивства, тож цей наказ доволі показовий.

Нарешті, свідчення самого М.А. Муравйова, дані 5-7 червня 1918 р. Він вказав, що 26 січня розстріли генералів, офіцерів, полонених «контрреволюціонерів» здійснювали загони Ремньова (він замінив Берзіна) «по своєму усмотрению». Ці розстріли здійснювалися із помсти, зупинити їх було неможливо, «солдаты хотели и меня прикончить». Лише увечері вдалося створити слідчу комісію та загони охорони і потроху припинити свавілля¹¹.

Отже, всі свідки — перші особи більшовицького військового командування — засвідчили свою та один одного непричетність до справи вбивства митрополита та намагання розслідувати цей злочин. Безпосередній слідчий комендант Лаври В.С.Сергеєв зміг «вийти» на одного із можливих підбурювачів до злочину, проте приховав ймовірних його виконавців, не назвавши авторів листа. На цьому все й ушухло, оскільки більшовикам довелося залишити Київ. Загалом, більшовицький варіант слідства та заява самого Муравйова спрямовували пошук вбивць до табору «анархістів». Цю версію проминули майже всі дослідники, постулювавши натомість вину «муравйовських військ» в цілому.

2. *Лаврське слідство*. Невідомо, кому саме належить ідея проведення власного слідства серед насельників Лаври. Виходячи з того, що всі матеріали були узагальнені проф. КДА прот. Ф.І. Тітовим у брошурі «Венок на могилу Высокопреосвященного митрополита Владимира», саме він і міг бути ініціатором. Брошура вийшла друком у квітні 1918 р. (2 тис. примірників). Оскільки за цю роботу автор отримав гонорар з монастирської казни¹², вона була замовлена Лаврою. Підкреслимо цю обставину, оскільки з брошури при викладі подій явно прослідковується ідея «вини» братії, яка не захистила митрополита і не вжила негайних заходів у момент його арешту, але автор ніде прямо про це не говорить. Тим не менше, Ф.І. Тітов ретельно записав у хронологічній послідовності всі свідчення, навіть протиречиві, зазначивши їх невідповідність. Це дозволило дослідникам дослідно використовувати текст брошури для простого відтворення перебігу подій.

Насправді ж, варто насамперед проаналізувати вибір свідків та рівень їх поінформованості. Монах трапезничий Іринеї давав інформацію про поведінку та розмови вбивць у трапезній під час їжі, коли вони погрожували «розібратися» з митрополитом і командир сказав, що владу сьогодні заберуть¹³. Одним із свідків «замірів» убивць був ієромонах Іаков, який вказав убивцям покої митрополита, був свідком їх розмови і погроз у трапезній, і чув запевнення від матроса: «Больше вы митрополита не увидите»¹⁴. Отже Іаков найбільше отримав інформації від убивць про їх намір забрати митрополита. Безпосередньо поряд з митрополитом на час його допиту, арешту і виведення з помешкання були: Прилуцький єпископ Феодор, келійники монах Маркіан та послушник Филип

¹¹ Там само. — С. 292–293.

¹² ЦДІАУК. — Ф. 128. — Оп. 1 типограф. — Спр. 1540. — Арк. 68–70.

¹³ Венок на могилу высокопреосвященного митрополита Владимира. — С. 44.

¹⁴ Там само. — С. 44–45.

Рибкін. Цікаво, що єпископ Феодор практично не фігурував у слідчій справі: у публікації було лише вказано, що він увесь час перебував з митрополитом і під час приходу вбивць, які прийняли його за митрополита, але він заперечив це і вказав на Володимира¹⁵. Коротка інформація про Феодора промовисто вказувала на його інертність і безсторонність в найтяжчий для митрополита передсмертний момент життя. Це ще більше засвідчується інформацією, що митрополит, проходячи повз Феодора, сказав йому та архімандриту Амвросію: «Вот, они хотят уже расстрелять меня». Варто зазначити, що цей епізод був записаний зі слів послушника Петра¹⁶. Свідчення ж єпископа Феодора та архім. Амвросія зафіксовані не були. Келійний монах Маркіан намагався говорити із убивцями, коли вони з'явилися в митрополичому домі. Зокрема, він розмовляв із солдатом, залишеним на варті у передпокої, і той повідомив інформацію про себе (див далі)¹⁷. Ієромонах Олександр чи не найбільше з поміж усіх осіб в митрополичих покоях проявив активність. Попри погрози, він все ж намагався «вразумить» двох солдат, залишених на варті в передпокоях, вказуючи на кару Божу¹⁸. Коли ж митрополита виводили з покоїв, Олександр пробував з'ясувати, куди ведуть митрополита, в який саме штаб¹⁹. Швейцар Феодор подав непевні свідчення про суть розмови трьох солдат за зачиненими дверима в нижніх покоях: «казалось, будто солдаты говорили с митрополитом о деньгах»²⁰. Феодор свідчив, що після виведення митрополита з покоїв він пішов слідом, але вартовий не пропустив його за браму²¹. Особливо підкреслимо, митрополит Володимир у присутності всіх наявних при ньому осіб двічі публічно заявив про намір солдат його розстріляти, однак про це повідомив фактично лише келійник Филип Рибкін та послушник Петро²². Келійник Филип Рибкін подав найбільше інформації, яка почасти перегукується з його листами, але й заперечується привласненням речей владики і їх продажем (див. далі). Він бачив сльози на очах владики, але засвідчив, що «митрополит был спокоен, и казалось, будто он идет на обычное служение литургии»²³. Филип, за його словами, побіг слідом за митрополитом та солдатами, але вартовий не пропустив його за ворота, сказавши, що саме матрос поставив його вартовим на ворота²⁴. Свідчення Филипа Рибкіна та швейцара Феодора спростував монах Софоній, котрий стояв на економічних воротах, сам відкривав їх настіж перед митрополитом, якого виводили вбивці. Софоній заявив: «После того, как убийцы увели митрополита Владимира из Лавры до 9 часов вечера никто из митрополичьих келейников не подходил к экономи-

¹⁵ Там само. — С. 46.

¹⁶ Там само. — С. 46.

¹⁷ Там само. — С. 45, прим. **

¹⁸ Там само. — С. 47, прим. *

¹⁹ Там само. — С. 48, прим. *

²⁰ Там само. — С. 46.

²¹ Там само. — С. 48.

²² Там само. — С. 46–47.

²³ Там само. — С. 48.

²⁴ Там само. — С. 48.

ческим воротам, причём проход через калитку ворот был в тот вечер свободный»²⁵.

Ієродиякони Венедикт та Дорофей були свідками виведення митрополита з покоїв та потім розшуків його групою солдат на чолі з комендантом. А ієродиякон Іаков переказав розмову з котримсь із матросів-переслідувачів: на запитання, чи знайшли митрополита, той відповів: «Нашли.... Так всех вас по одному повыведем»²⁶. Це останнє свідчення вступає в протиріччя із матеріалами слідства Муравйова та інформацією Сергеева. Незрозуміло: навіщо було Сергееву та пошуковій групі приховувати виявлення тіла митрополита, яке лише наступного дня віднайшли паломники²⁷. Слова матроса, вочевидь були провокативними. Нарешті, прот. Д.М. Слюсарев записав свідчення П.С. Кибальчича, «идушее, будто бы от одного из убийц», що митрополит благословив їх перед смертю²⁸.

Цікаво, що серед свідків не було намісника архім. Климента (Жеретієнка) та іншої соборної братії. Климент з'явився в описі лише після перенесення тіла митрополита до Лаври, коли він відслужив першу панахиду²⁹. Це показово: слідство велося серед «нижчої» братії та оточення митрополита. Відповідно, це коригує його інформаційний потенціал: ніхто з них не знав про дії самого намісника, про його зв'язки з комендантом, про відповідні заходи. Тож, саме через це створювалося враження, що долею митрополита ніхто не цікавився. Це був лише погляд рядової братії й оточення митрополита, котрий далеко не вичерпує й не відкриває суть подій та реакцію на них священноначалія. Нагадаємо, не були опитані також єпископ Феодом та архімандрит Амвросій. Все це варто враховувати, користуючись інформацією «лаврського слідства». Втім, ситуація виглядає доволі неоднозначною: адже видання готувалося на замовлення Лаври, тобто самого Климента та Собору, і попри це, він не подав власної інтерпретації подій та хоча б свідчень про свої заходи щодо пошуків митрополита.

Зупинимося на описі вбивць та їх ідентифікації, яка впливає з наведених у «Венку» свідчень. Загалом зібрана інформація зводилася до кількох параметрів: п'ятеро озброєних вояків очолював чоловік у чорній шкірянці й матроській безкозирці; вони кілька разів бували у лаврській трапезі до вбивства і приходили після скоєння злочину; названий командир не був випадковою людиною — вартовий вказав, що саме він ставив його на варту, тож він належав до комендатури Лаври³⁰. Цікаво зазначити біографічні свідчення одно із вбивць під час полеміки в трапезній з монахами щодо прибутків Лаври. Цей солдат у відповідь на запевнення про ницість братії, заявив: «Я знаю здесь все, я 12 лет жил в Лавре, жил и в Китаеве, и в Голосееве», тому був обізнаний з окладами

²⁵ Там само. — С. 48, прим.***, 49.

²⁶ Там само. — С. 49–50.

²⁷ Оригінал медичного обслідування див.: ЦДІАУК. — Ф. 128. — Оп. 2 загальн. — Спр. 487. — Арк. 6–6 зв.

²⁸ Венок на могилу високопреосвященного митрополита Владимира. — С. 52.

²⁹ Там само. — С. 54.

³⁰ Там само. — С. 43, 48.

митрополита, намісника та іншої братії³¹. Інший солдат розповів келійному монаху Маркіану, що він «уроженец Прилукського уезда Полтавской губернии и имел, будто бы, родственников среди монахов Лавры»³².

Для корекції «лаврського слідства» важливою є розлога публікація голови «Клуба прогрессивных российских националистов», члена ІV Державної Думи Анатолія Івановича Савенка, в якій автор помістив ті свідчення, котрі «випали» з офіційного лаврського слідства та публікації його матеріалів у «Венке»³³. Сам автор вказував, що занотував первісні свідчення лаврської братії (11 квітня — 29 травня 1918 р.), з якої «многие... прямо стали отречься от того, что они раньше говорили; по обители пошел клич: “надо пожалеть обитель и не выдавать ее на позор!”...»³⁴. Савенко не мав жодних сумнівів у тому, що винуватцями смерті владика є лише більшовики, й зокрема вояки армії Муравйова. Стосовно дій братії, спрямованих проти митрополита, Савенко констатував, що «менша братія» скаржилася більшовицьким воякам у Лаврі на владика, його деспотизм і т. ін.³⁵. Цим самим провина братії подвоювалася, адже виходило, що саме «молодша братія» налаштувала вбивць проти митрополита³⁶. Далі Савенко навів цінні свідчення щодо поінформованості архім. Кимента: «келейник наместника Фалласий два раза приходил справляться, что делается у митрополита»; «посмотрел в открытую дверь и, увидев, что большевики ведут митрополита наверх, тот час ушел обратно»³⁷. Особливо цінним є уточнення щодо одного із солдат-вбивць. У «Венке» вказано лише, що він уроженець Прилукського повіту, Полтавської губернії й мав родича серед монахів Лаври, а Савенко уточнив, що його троюрідним дідом був печерний ієродиякон Герман³⁸. Ця інформація могла стати важливим ключем для пошуків анкетних даних стосовно одного із вбивць митрополита. Савенко також потвердив, що грабунок не був метою приходу вбивць: вони не взяли жодної із дорогоцінних панагій, діамантового хреста та жодної з численних інших дорогих речей³⁹. Ще однією несподіванкою було повідомлення Савенка про прихід убивць після злочину в їдальню лаврського готелю з вимогою вечері, при цьому в лайці вони обмовилися: «вот вашего главного начальника уже не стало». А під час вечері говорили прислузі: «Вот ваш митрополит уехал!... Туда уехал, откуда уже не вернется назад»⁴⁰. Нарешті, останньою краплею боязні братії було рішення поховати митрополита в Китаєві, але завдяки наказу Муравйова («Хороните

³¹ Там само. — С. 45.

³² Там само. — С. 45. — Прим. **

³³ *Савенко А.И.* Мученическая кончина митрополита Владимира / Савенко АИ. // *Малая Русь.* — К., 1918. — Вып. 2. — С. 154–172.

³⁴ Там само. — С. 163.

³⁵ Там само. — С. 162.

³⁶ Там само. — С. 162.

³⁷ Там само. — С. 163–165.

³⁸ Там само. — С. 165.

³⁹ Там само. — С. 166.

⁴⁰ Там само. — С. 169.

открыто и как следует») це було відмінено⁴¹. Загалом, окрім окремих деталей, з яких найціннішою є інформація про одного із солдат-вбивць, А.І. Савенко зосередився на викритті провини братії Лаври усіх рівнів: від єпископа та архімандритів і намісника, до членів Собору і рядової братії.

3. *Слідство гетьманської адміністрації*. Питанням про розслідування обставин і пошук винуватців смерті митрополита Володимира гетьманська адміністрація зайнялася вже в травні 1918 р., менше, ніж через місяць по встановленні гетьманату⁴². В архіві вищих органів юстиції всіх трьох українських урядів (УЦР, Гетьманату та Директорії УНР) збереглася єдина слідча справа про вбивство митрополита, котру вели впродовж 9 березня 1918 р. — 15 січня 1919 р.⁴³ Вона була виявлена та зреферована В.І. Ульяновським⁴⁴. Це дозволяє нам детально не зупинятися на фактології й вдатися до загальної інтерпретації. По-перше, справу вело послідовно кілька слідчих різного ступеню професійної підготовки, методів та активності слідчих заходів. Це, звісно, не могло не позначитися на перебігу й якості слідства. Першим слідчим ще 4/17 лютого 1918 р. був призначений слідчий з особливо важливих справ Новоселецький. Однак цей посадовець обмежився лише рефератом «Венка», не додавши до неї жодної нової інформації та не провадячи нових дізнань і слідчих дій взагалі. 15 березня справу передали слідчій групі, котра розпочала дізнання серед монахів Лаври, але на той час вже було поширено ідею серед насельників монастиря, щоб не підривали імідж обителі й не давали інших показань, ніж їх зібрало лаврське слідство. Дивним виглядає те, що слідчі УЦР не зачепилися за прямі вказівки, опубліковані у «Венке», про одного із солдат, який був послушником та мав родича-монаха. Найважливіших результатів дійшли слідчі гетьманського уряду. 17 травня 1918 р. до справи приступив Миляшкевич, котрий відслідкував продаж речей покійного митрополита, чим займався келійник владики Филип (Филимон) Рибкін, тож відразу на нього лягла підозра. Слідство все ж встановило, що Рибкін лише привласнив деякі речі покійного митрополита. Миляшкевича змінив найактивніший у цій справі слідчий Н. Лучицький. Він відразу «вирахував» солдата з Прилуцького повіту Полтавської губернії, дід якого Герман був ієродияконом при печерах, родичем солдата був і монах Рафаїл, а сам він колись був послушником у Голосіївській пустині. Лучицький допитав обох монахів і отримав реальне ім'я — Трохим Харитонович Нетребко з с. Ладине. Слідчий з'ясував, що в січні Нетребко був у Києві в складі 436-го Новоладозького полку, тож на поліг на його доставці у Київ для очної ставки. Проте безпосередні свідки ієродиякони Олександр та Іаков, а також швейцар Феодор Кекало не ідентифікували його з тим солдатом, з яким розмовляли в покоях митрополита перед вбивством владики. Тоді Лучицький почав розшуки безпосереднього свідка вбивства в с. Петрівцях (Старих і Нових),

⁴¹ Там само. — С. 170.

⁴² *Скоропадський П.* Спогади: кінець 1917 — грудень 1918. — К., 1995. — С. 213–214; ЦДАУК. — Ф. 167. — Оп. 1. — Спр. 798. — Арк. 9–10.

⁴³ ЦДАВОВУ. — Ф. 2207. — Оп. 1. — Спр. 712. — Арк. 1–23.

⁴⁴ *Ульяновський В.І.* Церква в Українській Державі 1917–19120 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). — К., 1997. — С. 140–142.

розшукувався також комендант Лаври В.С. Сергєєв. Слідчий був все ж упевнений у причетності до вбивства Нетребка і мав намір перевірити дані про персональний склад його 436-го полку задля пошуку співучасників. Проте, активність Лучицького була перервана зміною влади. За Директорії УНР справа в практичній площині не велася, а в січні закрили розслідування щодо пограбування майна митрополита келійником. На цьому все й скінчилося.

Отже, слідство про вбивство митрополита Володимира не було завершено. Проте в грудні 1918 р. серед агентурних даних Особливого відділу Київської добровольчеської дружини значилося: «Убийство Киевского митрополита Владимира совершено было в январе месяце чинами Киевской ассоциации «Свободных анархистов», во главе стояла гражданская жена «Арсентьева», служившая еще месяц тому назад в Городской продовольственной управе. Приметы: среднего роста, чрезвычайно худая, с очень узким тазом, светлая шатенка, острые черты лица, впалые глаза. Личность будет выяснена»⁴⁵. Однак справа продовжена не була. Тим не менше ця інформація накладається на твердження Муравйова про анархістів як винуватців вбивства митрополита.

На другій сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору. 6/19 липня 1918 р. була створена спеціальна слідча група на чолі з єпископом Єлисаветградським Прокопєм (Титовим), та у складі проректора КДА архім. Тихона (Лященка), чернігівського свящ. Георгія Лобова, харків'янина І.М. Бич-Лубенського, херсонця М.О. Гаврилова, котра мала з'ясувати справу про вбивство владики. Комісія працювала упродовж 4 жовтня — 28 листопада 1918 р., користуючись при цьому коштами Лаври (було витрачено 4350 руб.)⁴⁶. Однак понині так і не вдалося віднайти її матеріали. Відомо лише, що 31 грудня 1918 р. секретар ВПЦС проф. М. Гроссу передав «подлинное дело» про вбивство митрополита Володимира, сформоване комісією, в Міністерство іповідань з умовою його повернення⁴⁷. Проте, справу, вочевидь, не повернули у зв'язку з політичним переворотом і приходом до влади Директорії УНР. Однак ні у фордах Міністерства іповідань, ні у матеріалах Собору, ні в архіві Міністерства юстиції цієї справи немає. Тож кінцевий результат слідства залишається неясним. Один із активних учасників церковного життя України означеної часу, член Всеукраїнського Православного Церковного Собору єпископ Веніамін (Федченков), активний борець проти автокефалістів, пізніше у спогадах також зазначив: «Так мы тогда и не узнали, кто убийца. Большевики ли? А может быть, украинцы неистовые? Ходили и такие слухи»⁴⁸.

Для церковних діячів у Москві сумніву щодо вини саме більшовиків у смерті митрополита не було. 14/ 27 лютого 1918 р. на Всеросійському Соборі архім. Матфій (Померанцев) запропонував створити спеціальну соборну слідчу комісію «для всестороннего расследования этого кошмарного дела». Комісія була обрана у складі архієпископа Тамбовського Кирила, архім. Марфія та

⁴⁵ ДАКО. — Ф. Р. 2793. — Оп. 2. — Сп. 14. — Арк. 62.

⁴⁶ ЦДАВОВУ. — Ф. 3984. — Оп. 4. — Спр. 12-а. — Арк. 115.

⁴⁷ Там само. — Ф. 1071. — Спр. 217. — Арк. 96.

⁴⁸ *Вениамин (Федченков), митр.* На рубеже двух веков / Вениамин (Федченков). — М., 1994. — С. 299.

юриста Руднева⁴⁹. Однак ця комісія практично не діяла⁵⁰ і врешті передала свої повноваження київській соборній комісії на чолі з єпископом Прокопієм⁵¹. 3/16 серпня 1918 р. архім. Матфій зробив доповідь на Соборі щодо стану розслідування справи в Києві⁵². Однак на соборному засіданні 13/26 серпня київський вікарний Чигиринський єпископ Никодим (Кротков) розкритикував суб'єктивні висновки соборного слідчого. Саме у зв'язку з цим і було прийняте рішення про припинення діяльності московської комісії⁵³.

Тож фактично ми маємо справу з трьома дійовими слідствами: муравйовським, лаврським та адміністрації світських урядів (УЦР і Гетьманату, Добармії). Результатами їх діяльності була вказівка на анархістів (слідчі Муравйова та Добрармії), з'ясування певної вини у загибелі владики лаврської братії («Венок на могилу») і називання конкретних імен можливих вбивць (слідчі Гетьманату). Кожне із цих слідств мало свою мету: Муравйов — доведення своєї та підлеглих непричетності до вбивства; лаврське слідство (Ф.І. Тітов) показ злочинів більшовиків у місті і Лаврі, а також викриття «лівої» братії монастиря; слідчі світської влади в силу свого професійного обов'язку шукали реальних вбивць. Проте співставлення цих завдань, методів збору та обробки інформації й самих результатів діяльності усіх слідчих показує, що всі вони, попри ідеальну мету знайти й покарати винуватців, вже виносили свій вирок до завершення слідчих акцій. Навіть найбільш професійні слідчі гетьманської адміністрації на підставі логічних висновків з різних обмовок учасників злочину, а точніше їх переказу другими й третіми особами робили персоналі стичні висновки навіть попри не підтвердження їх очною ставкою. Сьогодні варто було б продовжити пошук вбивць митр. Володимира саме на базі здобутого слідчими доби Гетьманату та адміністрації Добрамії, а також початки коменданта Сергева матеріалів щодо конкретних імен — тобто, пошуку інформації про персональний склад відповідних військових підрозділів та анархічних груп з метою верифікації персональних даних із вилученою, нехай незначною інформацією про учасників злочину.

⁴⁹ Голубцов Г., *прот.* Дневник: Поездка на Всероссийский церковный Московский собор / Голубцов Г. // Российская Церковь в годы революции (1917–1918). — М., 1995. — С. 189–191; Памяти убиенного митрополита Киевского Владимира. Священный Собор Российской Православной Церкви. Деяние 85-е, 15/28 февраля 1918 г. // Прибавления к Церковным ведомостям — 1918. — № 9–10. — С. 339–366.

⁵⁰ Матеріали її діяльності: ГАРФ. — Ф. 3431. — Оп. 1. — Спр. 486. Оpubліковано огляд цих матеріалів: *Кривошеева Н.* Священный собор 1917–1918 гг. и мученическая кончина митрополита Киевского и Глицкого Владимира // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 2: История. История РПЦ. — СПб., 2008. — С. 106–127.

⁵¹ Хроника: к убивству митрополита Владимира // Киевский православный вестник. — 1918. — № 6. — С. 163.

⁵² Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви. — М.: Новоспаский монастырь, 2000. — Т. 10. — С. 134–143.

⁵³ ГАРФ. — Ф. 3431. — Оп. 1. — Спр. 486. — Арк. 141 зв.